

ORMOS MÁRIA: FRANCIAORSZÁG ÉS A KELETI BIZTONSÁG. 1931—1936

Akadémiai Kiadó, Budapest 1969. 453 l.

Minden vállalkozást, amely az egyetemes történet köréből meríti tárgyát, és ily módon hozzájárulást jelent nemzeti történelmünk európai látásmódjának erősödéséhez-terjedéséhez, örömmel kell üdvözölnünk. Kiváltképp indokolt ez az örömrzlet, ha olyan, feladatát magas színvonalon megoldó, rangos alkotást kapunk kézhez, mint Ormos Máriának a biztonsági politika 1931 és 1936 közötti történetét feldolgozó diplomáciatörténeti munkáját.

Mint hogy társadalmi, gazdasági, politikai és etnikai okokból egyaránt Középkelet-Európa volt az öreg kontinens gyenge pontja; szerződéses képp nem védték, ellenben a támadásoknak ez volt a várható iránya, ezért a biztonság kérdése lényegében Kelet-Európa biztonságát, a keleti biztonságot kellett hogy jelentse. Másfelől Franciaország volt az egyetlen tőkés nagyhatalom, amelynek politikusai-diplomatái a tárgyalt időszak túlnyomó részében a biztonsági politika tudatos hívének vallották magukat. Ezért a könyv középpontjába azok a törekvések kerültek, amelyek e régió országai kölcsönös segítségi rendszerének kiépítésére irányultak. Ugyanakkor természetesen a tárgyalás során e kérdések nem a maguk absztrakt magányosságában jelennek meg. A szerző számba veszi egyrészt a kelet-európai országok között feszítő ellentéteket, elemzi a francia politika ellentmondásait, Nagy-Britannia európai egyensúly-politikájának hatását, megrajzolja a Szovjetunió törekvéseit, és árnyaltan ábrázolja az agresszív erők stratégiáját és taktikáját; azt a birkózást, amely a harmincas évek második felében az utóbbiak győzelmét hozta meg.

A könyv bevezetője — az eddigi szakirodalom alapján — a Duna-medence I. világháborút követő politikai, majd gazdasági helyzetét összegezi, és vizsgálja a gazdasági válság itt érződő hatását.

Az első fejezet a Dunamenti országok gazdasági problémájának megoldására igyekvő tervezeteket veszi sorra. Briand Pán-Európa elképzelése is e szempontból kap jelentőséget a könyv lapjain. Röviden értesülünk a francia, olasz és német oldalról kezdeményezett preferenciális kísérletekről, majd a közép-kelet-európai status quo megbontása szempontjából nem csekély jelentőségű revizionizmus, ill. az Anschluss-kérdés tárgyalása már kellő alapot kölcsönöz az 1931 tavaszán felvetett német-osztrák vámuniós elképzelés, ill.

annak visszhangja elemzéséhez. Jóllehet a félreérthetetlen szándékú tervet a franciáknak még sikerült visszaverniük, a szerző kifejezést ad azon véleményének, amely szerint az európai politikában bekövetkezett fordulat kezdetét ezen a ponton kell keresni (67.), E felfogást alátámasztani látszik az, hogy Benes csehszlovák—magyar—osztrák vámszövetségi javaslata, Anglia vámuniós terve, a Tardieu-terv, majd a Herriot-féle rendezési terv mindmegannyi kudarcra ítélt próbálkozás a Dunamenti országok katasztrofális gazdasági helyzetének stabilizálására, politikai kapcsolatainak rendezésére, lényegében a status quo fenntartására. Összhatásában a kudarcok alaposan megtépázták a francia nagyhatalom kelet-európai befolyását, és általában az elzárkózó, diktatúrára törő nacionalista erőknél kedveztek.

A második fejezet azt a periódust tárgyalja, amikor Hitler várható, majd tényleges hatalomra jutása mint árnyék borult Európára, és a francia „biztonsági” politika — hiszen a húszas években a torz, igazságtalan, saját elveit is sértő, imperialista békerendszer védelmezése Európában elsősorban a francia hegemonia védelmezését jelentette — valóban biztonsági politikává vált, amelyik az újabb világháború kirobbantásával szemben a békét védelmezte, a Szovjetunióhoz való közeledést, a békét óhajtó erők összefogását jelentette. Az 1933-ban megkötött négyhatalmi paktum lényegében békés revízióra való törekvést jelentett, és ekképpen München előképének lehet tekinteni. Hogy ekkor még Münchenre nem került sor, az a nemzetközi helyzet akkori alakulásából, a németek viszonylagos gyengeségéből fakadt. Ezzel szemben a francia—szovjet közeledés többek mellett azt is eredményezte, hogy a Szovjetunió megjelent az európai diplomácia porondján, az 1934-ben megkötött két londoni paktum pedig komoly diplomáciai győzelmét jelentette.

A harmadik fejezet által vizsgált periódus idején következik be Németországnak a Népszövetségből és a Leszerelési Konferenciából való kilépése, korlátlan fegyverkezési hajszájának a megindulása; a Duna-medence országaiiban már korábban szerzett pozícióinak jelentős megszilárdulása. A magára maradt és a gazdasági válság depressziójával még jócskán küzdő Franciaország számára hatékony védelmet csak a Szovjetunióval való politikai és katonai szövetség létrehozása jelenthetett. Barthounak a Keleti Locarno megteremtésére irányuló politikája e felismerésen nyugodott. A terv irreális voltával nemcsak propagálója, de Ormos Mária is teljesen tisztában van, és ezért azt lényegében a francia—szovjet szerződést előkészítő taktikai manővernek minősíti. Marseille ismert eseménye azonban ennek a politikának egyelőre végét vetett.

A befejező negyedik fejezet a Laval-féle olasz—francia—angol antant megteremtésére irányuló politikáról szól, amelyet legfőbb belső ellentmondása, a status quo-revízió ellentét eleve kudarcra ítélt. Az abesszíniai kaland hatása azután megtette a magáét. Olaszország rohamosan közeledett Németországhoz, Anglia pedig egyre messzebb jutott a németek „kiengesztelését” célzó

politikájában. Kelet-Európában egyre döntőbb lett a német befolyás, többek mellett azért is, mert erre az időre a német militarizmussal szemben a francia hadsereg védelmében már nemigen lehetett bízni. Ebben a szituációban — 1936 márciusában — Németország meg merte kockáztatni a Rajna-vidék megszállását. Az akció sikeres végrehajtása pedig egyúttal azt is jelentette — mondja Ormos Mária —, hogy „a kérdés érdemileg eldőlt” (9.). A Lengyelország megtámadásáig tartó időszak már csak a szövetségi rendszerek összeomlásának időszaka.

A nagyobbik részében szép értekező stílusban megírt, több helyütt szellemes, az iróniát sem nélkülöző könyv első helyen említésre méltó erényének a szerző azon — tudatosnak érzett — törekvését tartjuk, hogy az eseményeket, az azokat életrekelő okokat, az újabb összefüggések okává váló okozatokat *tényleg* a maguk *dialektikájában* vizsgálja és láttatja. Nem bizonyítására, csupán szemléltetésére idézünk ide megállapításaiból, következtetéseiből néhányat: az első világháború, majd a nagy gazdasági válság hatása nagy lökést jelentett az egyes nemzeti piacok megszervezésében és állami irányításában, ellenben nemzetközileg az elzárkózást, a rendezetlenséget mozdította elő. Az európai integráció gondolatát a valóság vetette fel, ugyanakkor e realitás tette annak megoldását lehetetlenné. Ugyancsak a gazdasági krízis következtében irányult egyre inkább a figyelem a Duna-medence gyengeségére, de fontosságára is. A válság sújtotta Németország kormánya nem megerősödése, ellenkezőleg: meggyengülése miatt maradhatott a helyén. A válság kényszerítő hatása alatt a Tardieu-terv meghirdetése szerencsés időpontban következett be, a már jelentős ellenerőt kifejtő német—olasz összefogás következtében azonban már elkésett volt. A náci politika — amely egyszerre jelentett folytonosságot és fordulatot is a weimari Németország politikájához képest — külpolitikai sikereit tudatossága mellett „öntudatlansága”, hihetetlenül kalandor vakmerősége segítette elő. Barthou 1934-ben folytatott külpolitikája sikereket ugyan igen, de eredményt nem tudott elérni. A Keleti Locarno tervének hangsúlyozásával Barthou a Szovjetunióval való szövetséget kívánta megvalósítani, Laval számára ellenben az éppen e szövetség elszabotálására volt alkalmas eszköz. Anglia a harmincas években folytatott politikájával azt mozdította elő, amit fő célja volt elkerülni: a háborút (37., 46., 52., 61., 124., 178., 223., 316., 338., 372.).

E történelmi látásmód adja meg az alapját az egymást követő példás elemzéseknek csakúgy, mint az elterjedt vagy csak kialakult helytelen nézetekeket-megállapításokat cáfoló fejtegetéseknek, és nyújt lehetőséget arra, hogy a számba vett anyag alapján újszerű vagy éppen új eredményekkel gyarapítsa a kérdés *nemzetközi* szakirodalmát.

Így, amikor Ormos Mária elemzi a gazdasági válság iparban okozott pusztításait, nem elégszik meg azzal, hogy az egyes országok ipari termelésének visszazuhanását jelző indexszámokat felsorolja, hanem arra is rámutat,

hogy a produktumcsökkenés volumene a fejlett ország — Csehszlovákia — esetében még ennél is súlyosabb, hiszen nagyobb termésméretet jelent, mint több agrárállam együttes ipari produktumát. A német-osztrák vámuniós terv bejelentése után kialakult helyzetet ismertetve kiemeli, hogy a Quai D'Orsay számára nem az volt a fő probléma, hogy nem tudják a vámszerződést meggátolni, hanem az, amit egyre világosabban láttak: „az általa kiváltott új szituációt nem lehet felszámolni, a megtörténtekeket nem lehet meg nem történtekekké tenni. Az Anschluss réme, éppen amikor eltűnni hitték, most valóban megjelent”. Benes csehszlovák—magyar—osztrák vámszövetségi javaslatának elemzéséből kiderül, hogy az a Közép-Kelet-Európából való bizonyos fokú francia visszavonulás után is megmaradó francia jelenlétet is tükrözi. A két londoni paktum keletkezésének, lényegének és jelentőségének elmondása; a versailles-i békerendszerről alkotott szovjet felfogás árnyalt bemutatása; az „öncélú” lengyel külpolitika irrealitásának és ugyanakkor reális hatásának az ábrázolása; a lengyel—német megnemtámadási szerződés megint csak összetett elemzése az, hogy jöllehet az adott pillanatban bizonyos megnyugvást tényleg jelentett Lengyelországnak, mégis elsősorban német sikerként értékelendő; a római hármass egyezmény viszonylag kedvező fogadtatása mögött a paktum benső ellentéteinek, következőleg vérszegény voltának felmutatása — mind-megannyi szép példája az egzaktásra törekvő elemző történeti módszernek (39., 70., 89., 225—229., 231., 271—279., 281—291.).

A téma feldolgozása során természetesen az eddigi szakirodalom eredményeit nemcsak felhasználni, de több helyütt korrigálni is kellett. Ormos Mária meggyőzően hívja fel a figyelmet arra, hogy a jóvátételi összegek viszonylag csekély mérvű törlesztése ellenére maga a jóvátételi elv mind a jóvátételt élvező országok állambáztartásában, mind pedig a nemzetközi pénzügyi rendszerben lényeges szerepet játszott. A náciizmus céltudatosan agresszív irányvonalának már a hatalom megragadásának idején való kialakultságát eltérő mértékben, de több polgári történész kétségbe vonja. Közülük a szerző leginkább Taylor és Broszat felfogását tartja vitára érdemesnek. Nem maradhatak bíráló szó nélkül azok a nézetek sem, amelyek a négyhatalmi paktumot diplomáciai tevékenységével paralizáló francia politikát a háború elkerülése utolsó nagy lehetőségének keresztezésével vádolják meg. Az 1934. április 17-i francia válaszjegyzéket is többen súlyos taktikai hibának tartják, mondván, hogy az szabadjárá engedte a német fegyverkezést. Valójában ekkor már Franciaország nem volt abban a helyzetben, hogy a német fegyverkezést tárgyalások révén meggátolhassa, a szakítással viszont megindult a biztonságát legjobban garantáló szovjet szövetség felé vezető úton. A lengyel—német megnemtámadási szerződés kapcsán kialakult ismert felfogás: ti., hogy Lengyelország ekkor csatlakozott Németország szovjetellenes politikájához, sem állja meg ebben a formában a helyét. Hiszen Pilsudski politikája kezdettől fogva szovjetellenes volt, másrészt „a lengyel—német együttműködés végül első-

sorban azon bukott meg, hogy a lengyel kormány nem volt hajlandó csatlakozni a szovjetellenes háború koncepciójához". Barthou 1934-es politikáját irreálisnak bélyegző nézetekkel szemben csakúgy, mint azzal a felfogással szemben, amely úgy látja, hogy Laval elvetette a keleti paktum gondolatát; vagy az 1935-ös stresai konferencián németellenes koalíció kialakulását látó állásponttal szemben Ormos Máriának megvannak a maga jól megalapozott ellenérvei (127–128., 176–179., 222–224., 269–270., 277., 294., 337–338., 371.).

A hibásnak jelzett nézetek pozitív cáfolata már önmagában új megállapítások-következtetések megszületését jelenti. Ezen túlmenően utalni szeretnénk egyrészt a francia–szovjet közeledés szovjet vonatkozásainak bemutatására, arra a harcra, amelyet Litvinov vívott az angol–francia orientáció elfogadtatásáért. Másrészt a Rajna-vidék remilitarizálásával kapcsolatban arra, hogy Ormos a fasizmus ragadozó törekvéseit nem önmagában, ill. a nyugati hatalmak megbékélési politikájával összefüggésben ábrázolja csupán, hanem rámutat arra is, hogy a szovjet–francia egyezmény – legalábbis lehetőségében – mennyire veszélyes volt a német törekvésekre. Tehát nemcsak arról van szó, hogy a Szovjetunió európai jelenléte mennyiben volt alkalmas a német fasizmus előretörésének meggátlására, hanem arról is, hogy ez a francia–szovjet politika a locarnói szerződés szellemével – amennyiben az a német terjeszkedést Kelet felé terelte – valóban ellentétes volt. Ugyancsak újszerűnek érezzük a magyar külpolitika környező országokra és főképpen Mussolinire gyakorolt hatásának a megmutatását. Abból a szempontból, hogy az egyetemestörténeti látásmód nemcsak nemzeti történelmünknek az egyetemes összefüggésekbe való mind teljesebb beágyazását igényli (bár elsősorban természetesen ezt), hanem azt is, hogy ezen nagy összefüggések tanulmányozásánál ne feledkezzünk meg a magyar történelem – e tárgykörben inkább negatív – kihatásairól. Például: Gömbös hatalomra jutása „bázist adott Mussolininek saját revizionista koncepciójának erőteljesebb meghirdetésére” (165–170., 404., 149.).

Természetesen a kezünkben levő könyv sem teljesen hibamentes. A munka imponáló mennyiségű forrásanyagot hasznosít. Ellenben a források zömét az Országos Levéltárban őrzött külügyi iratok teszik ki olyannyira, hogy az értékezés első harmadában jószerével elvétve sem lehet nem magyar eredetű forrásra való hivatkozásra bukkanni.

A hivatkozások feltüntetése nem külön-külön, hanem egy-egy bokrba összegyűjtve történik. Az anyagkezelés ezen módját a szokásosnál jóval bőségesebb felhasználásuk kényszerítette ki. A megoldás fogyatékosága azonban az, hogy az egyes témakörökön belül eléggé nehézkes dolog az egyes részmegállapítások megalapozottságát bizonyító dokumentumokat fellelni, „azonosítani”.

Tartalmilag a fő kérdés az, hogy vajon a Rajna-vidék megszállása a biz-

tonság kérdését érdemben tényleg eldöntötte-e. Mint arra a monográfia alapját képező kandidátusi disszertáció vitájakor utalás történt, számos olyan szempont van, amely a problémát bonyolultabbá teszi. Ezért a könyvben erre vonatkozóan kifejtett felfogás inkább hipotetikusnak tűnik, annál is inkább, hiszen Ormos Mária szavaival élve értekezése „mind az általános európai viszonyok, mind közvetlen tárgya feltárásában is csak közelítésnek tekinthető” (9.).

Túlzásnak véljük — a jegyzetelés sem támasztja alá — azt a megállapítást, hogy Csehszlovákiának a Magyarországgal való megegyezésre irányuló ajánlatai „ügyszólván állandóan napirenden” lettek volna (21.). Nem nagyon meggyőző az sem, hogy Benes majd két évtizeden keresztül a „helyzet részleteinek pontatlan felmérése” miatt tett kisszerű ajánlatokat Magyarország felé (90.). Ha volt is ennek szerepe, nem ezt véljük a döntő mozzanatnak. Viszont mivel Benes tudta, hogy a magyar vezetők mennyire az integer Magyarország talaján álltak, nyugodtan tehetette meg ajánlatait, és számíthatott azok hangulatkeltő hatására.

Nem tagadva, hogy a két világháború közötti magyarországi iparfejlődés meglehetősen lassú és ellentmondásokkal terhes volt, de akkor sem beszélhetünk „igen-igen apró” lépésről akkor, ha másfelől megállapítást nyer, hogy „a korábban agrár Magyarország agráripari átalakulásáról beszélhetünk” (29.).

Ezek az észrevételek azonban érdemben nem változtatnak az általános értékelésen. Ez pedig azt is jelenti, hogy a szerző nélkülözhetetlen alkotással gazdagította történeti irodalmunkat.

Pritz Pál